

*Хачатурян Каріне,**доктор філософії, викладач**Харківського автотранспортного фахового коледжу*

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАРАТИВ: ТЕКСТ І ДИСКУРС

Анотація. На сьогодні чіткого розмежування змісту термінів «дискурс» і «текст» не проведено, хоча загальна тенденція у їх використанні простежується: для дослідження дискурсу більш важливі ситуації, в яких протікає мовленнєва діяльність, його соціальна специфіка, обумовленість змісту та структури соціальними і комунікативними факторами, а також ефективність його впливу на адресата. Для дослідження тексту більш важливий його внутрішній устрій, засоби його формування, фактори, що забезпечують зв'язність тексту.

Безсумнівно, текст є основою будь-якого дискурсу, але поняття «дискурс» виявляється явно ширшим за поняття тексту. Щодо ефективності мовного впливу представляється можливим говорити лише про ефективність тексту, що має конкретну прагматичну мету – про ефективність дискурсу навряд чи можна говорити, оскільки він принципово нескінченний, являючи собою сукупність текстів певного типу.

У статті проаналізовано генезис поняття «дискурс» і його сучасні визначення в різних гуманітарних науках, особливості та структуру художнього дискурсу, дискурсивні практики в сучасному тексті. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє нам зробити висновок, що дискурс – це феномен комунікативістики, тому що саме він дозволяє відобразити сутність процесу спілкування в динаміці, в розвитку; а саме дискурсивні практики, які в комунікативному процесі співвідносяться з різними сукупностями сфер людського пізнання, дозволять осмислити процес спілкування як соціальний досвід, за яким ми можемо спостерігати в художньому творі.

Дискурс художнього твору значно відрізняється від інших видів дискурсу – він передбачає особливий характер взаємин і взаємодії між письменником і читачем, залучення культурних, естетичних і особистих знань про світ і відображення особливого ставлення до дійсності. Багато в чому завдяки жанровому, тематичному та ідеологічному різноманіттю художній текст має дискурсивне різноманіття. Саме у зв'язку з цими відмінними особливостями, вивчення дискурсу художнього твору становить особливий дослідницький інтерес.

Ключові слова: дискурс, художній текст, художня література.

Вступ. На початку шістдесятих років ХХ століття лінгвістика вийшла за рамки дослідження ізольованого висловлення (пропозиції) і перейшла до аналізу синтагматичного ланцюга висловлювань, що утворюють текст, головними властивостями якого є завершеність, цілісність, зв'язність.

Новий підхід був обумовлений тим, що мова стала розглядатися насамперед як засіб комунікації, а також прагненням глибше вивчити зв'язки мови з різними сторонами людської діяльності. Це визначило появу нового літературного напрямку – теорії тексту. Теорія тексту як наукова дисципліна

склалася у другій половині ХХ століття на перетині низки наук – інформатики, психології, лінгвістики, риторики, семіотики, герменевтики, соціології. Той факт, що теорія тексту склалася як дисципліна проміжного типу, на базі ряду фундаментальних і прикладних наук, свідчить про багатовимірність самого об'єкта (тексту) і багатоаспектності його вивчення. Текст розглядається з точки зору внесеної до нього інформації; з точки зору психології його створення та/або сприйняття; у прагматичному аспекті; в аспекті його структури, мовленнєвої організації; у стилістичному аспекті.

Але, незважаючи на велику кількість міждисциплінарних перетинів, на сьогодні теорія тексту має власний онтологічний статус. Теорія тексту досліджує будь-які знакові послідовності, однак основним її об'єктом є текст вербальний. Той факт, що теорія тексту склалася як дисципліна проміжного типу, на базі низки фундаментальних і прикладних наук, свідчить про багатовимірність самого об'єкта (тексту) і багатоаспектність його вивчення.

У лінгвістичній літературі поряд з терміном «текст» широко використовується термін «дискурс». У сучасній науці немає єдності в тлумаченні цього терміну. Однак у більшій частині робіт українських та зарубіжних вчених склалася традиція, в рамках якої під словом дискурс розуміється цілісний мовленнєвий твір у різноманітті його когнітивно-комунікативних функцій.

Тенденція до розмежування термінів «текст» і «дискурс» намітилася в 70–80-ті роки ХХ століття. Причому це розмежування у різних дослідників може базуватися на різних підставах. Текст трактують як одиницю дискурсу [1], співвідносячи розглянуті поняття як окреме і загальне, статичне і динамічне [2], видове і родове [3]. На думку М. Валгіної, розмежування може бути визначено і формами мови: термін «дискурс» частіше застосовують до усних творів, а термін «текст» – до письмових творів [4]. Таким чином, дослідники єдині в тому, що поняття «текст» і «дискурс» пов'язані, але не тотожні. Вони відрізняються обсягом понять і аспектом розгляду.

Дискурс, в цілому, визнається більш широким поняттям, ніж текст. Це одночасно і процес мовленнєвої діяльності, і її результат, то є текст. А текст трактують як одиницю дискурсу, співвідносячи розглянуті поняття як окреме і загальне, статичне і динамічне, видове і родове. Дослідники єдині в тому, що поняття «текст» і «дискурс» пов'язані, але не тотожні. Вони відрізняються обсягом понять і аспектом розгляду.

Якщо текст розглядають як комплекс висловлювань, пов'язаних один з одним на підставі критеріїв текстуальності, то дискурс з'являється як інтегративна сукупність текстів, звернених до однієї загальної теми і функціонують в межах однієї і тієї ж комунікативної сфери (політичний дискурс, рекламний дискурс тощо). Дослідження дискурсу, таким чином, акцен-

тує увагу на тому, які особливості комунікативно-мовленнєвої діяльності та якою мірою впливають на те, а не на інше використання мови в текстовій системі; за допомогою текстових характеристик дискурсивного рівня виявляються культурно-історичні, соціальні, ідеологічні, когнітивні форми взаємодії автора тексту і читача.

Отже, в сучасній науковій парадигмі текст є вихідною точкою, фокусом, через призму якого розглядаються різні аспекти людської діяльності, перше місце серед яких належить соціальному і когнітивному.

Аналіз досліджень. Дослідженню тексту і дискурсу в літературознавстві присвячені роботи Н. Алефиренко, В. Борботько, В. Красних, Г. Манаєнко, В. Чернявська, К. Elam, O. Schwemmer та інші.

Мета статті – послідовний розгляд фікціональності в оцінці процесу міметичної діяльності

Методологічною основою дослідження став структурно-семіотичний метод, який використано для аналізу сенсорних функцій художнього дискурсу як особливої семіотичної системи.

Виклад основного матеріалу. У середині ХХ століття в когнітивній лінгвістиці з'явилося поняття дискурсу. Спочатку воно асоціювалося з усним мовленням, але вже в 60–70-х роках дискурс починає розумітися як текст, що є зв'язковою послідовністю пропозицій та мовних актів. У світлі сучасних підходів дискурс – це складне комунікативно-прагматичне явище, яке окрім тексту уміщує в собі ще й необхідні для його розуміння екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, прагнення, мети адресанта тощо). За визначенням Н. Арутюнової, «дискурс (з франц. discours – мова) – зв'язковий текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, взятий у подієвому аспекті; мова, яку розглядають як цілеспрямовану соціальну дію, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їхньої свідомості» [5, с. 136–137].

Однак багато дослідників розуміють під дискурсом не тільки і не стільки текст. Так, Ю. Степанов визначає дискурс як особливе використання мови, «за якою постає особлива граматики, особлива лексика, особливі правила слововживання і синтаксису, особлива семантика». І все це створює особливий «альтернативний світ» [6, с. 43]. Цей особливий світ відображається в різних інституційних дискурсах: філософському, психологічному та ін., де це поняття не обмежується рамками тексту та/або текстів, а уміщує увесь вербалізований ментальний простір тієї чи іншої науки.

У. Чейф зазначав, що «дискурс багатосторонній, і досить очевидна обмеженість будь-яких спроб відобразити його моделювання, звівши дискурс до одного або двох вимірювань...» [7, с. 49].

На думку М. Димарського, дискурс одночасно і семіотизація культурно-історичної події, і мовленнєва діяльність, її продукт, тобто текст, і тому він ширший і глибший за текст [8, с. 28].

Цю ж думку підкреслює Г. Манаєнко, яка вважає, що «будь-який дискурс породжує текст – конкретний матеріальний об'єкт, що відображає специфіку взаємодії людей при створенні інформаційного простору в тій чи іншій галузі діяльності» [9, с. 30].

Часто при аналізі дискурсу він протиставляється висловлюванню. Так, на думку Луї Геспена, «вислів – це послідовність

фраз, укладених між двома семантичними прогалинами, двома зупинками в комунікації; дискурс – це висловлювання, що розглядається з точки зору дискурсного механізму, який ним керує. Таким чином, погляд на висловлювання з позицій його структурування “в мові” визначає його як текст; лінгвістичне дослідження умов виробництва тексту визначає його як “дискурс”» [10, с. 550].

Таким чином, дискурс можна визначити як ідеологічно оформлену мовленнєву діяльність мовної особистості, яка формує вербальний простір тієї чи іншої науки або мистецтва у взаємодії з іншими учасниками цієї діяльності (активними або пасивними), а також як результат цієї діяльності – текст або сукупність текстів з урахуванням їх комунікативних та екстралінгвістичних характеристик.

З цього випливає, що усякий текст з урахуванням його комунікативних та екстралінгвістичних характеристик є дискурсом, тобто продуктом дискурсу, або, по-іншому, дискурсом у вузькому сенсі цього слова. З цієї причини стародавні тексти, які не вступають безпосередньо в комунікацію, а потребують розшифровки, не можуть розглядатися як дискурс. Текст, написаний незнайомим реципієнтові мовою, також не є дискурсом.

Іншими словами, простір дискурсу, як у вузькому, так і в широкому значенні цього поняття, відкрито (в комунікацію, в інші інституційні тексти, інші тексти того чи іншого автора тощо), а простір тексту закрито, як результат його завершеності.

Текст – це завершений продукт мовномисленнєвої діяльності, що характеризується концептуальною обумовленістю, формальною зв'язністю і змістовною цілісністю, прагматично орієнтований та існуючий як у письмовій, так і в усній формі. Текст – це дуже складне явище, тому існує безліч його визначень залежно від тих завдань, які ставлять перед собою дослідники.

У художній літературі поряд із загальними для всіх текстів характеристиками є і свої специфічні особливості. Світ художнього тексту має креативну природу і створюється уявою письменника. Художній текст або дискурс у вузькому розумінні цього терміну вигаданий, в якому зображуваний світ співвідноситься з дійсністю опосередковано, переломлюючись через індивідуально-авторське його сприйняття, перетворюючись відповідно до інтенції автора, тобто концептуалізуючись.

Найважливішими функціями художнього тексту є не інформативність, а емотивність, а також естетична функція, яка обумовлена взаємодією інтелективної та емотивної інформації. Естетична інформація виникає, якщо витвір мистецтва відповідає естетичним запитам свого часу, які не залишаються незмінними, а змінюються разом з часом, відображаючи ментальність своєї епохи, її естетичні цінності та пріоритети. Слід зазначити виняткову важливість форми для твору мистецтва. Художній твір не допускає жодної зміни форми, бо форма у творі мистецтва змістовна, і будь-яка її трансформація тягне за собою зміну змісту твору.

Однак картина світу створюється не тільки автором і породжуваним ним текстом, а й тим, хто цей текст читає: його інтелектом, культурою, освітою, емпатією, його ідеологією. І в цій практиці взаємодії картини світу суб'єкта з картиною світу об'єкта і народжується практика дискурсу. Проблема розуміння дискурсивних практик багатозначне і зумовлене особливостями їх вживання та використання. У кожній дискурсивній

практиці текст наділено власними особливостями, що потребує окремого вивчення.

Під дискурсивною практикою варто розуміти спосіб осмислення та інтерпретації соціального життя людей у конкретних комунікаційних системах і найважливіший елемент освоення комунікативної дійсності. Дискурс – це структурно-семіотичний комунікативний процес, що реалізується в різних видах дискурсивних практик.

Одиницею картини світу служить концепт – сукупність всіх понять, значень, що несуть емоційну, асоціативну, вербальну та іншу інформацію про об'єкти. Концепти – складаються у свідомості людей у процесі пізнання світу і відображають інформацію про нього, але формування концепту, його ускладнення обумовлено не тільки результатом взаємодії із зовнішнім світом, але й індивідуальними природними особливостями людини.

Більш того, як абсолютно справедливо зазначив Кресс, «будь-який окремо взятий текст може бути результатом безлічі дискурсів, часто суперечливих, оскільки текст рідко буває цільним з точки зору лінгвістичних особливостей, які він містить, або дискурсів, які він виражає» [11, с. 11]. У світлі такого підходу текст ширший дискурсу, оскільки здатний включати безліч дискурсів. У цьому випадку текст або дискурс у вузькому сенсі цього поняття можна визначити як ідеологічно оформлений результат мовно-мисленнєвої діяльності мовної особистості, що виражає або відображає дискурс або дискурси в широкому сенсі (інституційні дискурси). У художній літературі це проявляється в тому, що текст, відображаючи різні аспекти реального світу, якби частково уподібнюється ним, вносячи в свою структуру елементи тих функціональних стилів, які він (текст) наслідує, і, відповідно, елементи тих дискурсів, які в ньому відображаються.

Грунтуючись на цій ключовій ознаці, перейдемо до розгляду художнього дискурсу.

Таким чином, можемо простежити, що дослідники відзначають інтерпретаційний аспект, проходження тексту через призму сприйняття реципієнта. Художній дискурс варто трактувати як послідовний процес взаємодії тексту і реального (а не мислимого автором) читача, який враховує або порушує «вказівки» автора, що доповнює текст інформацією, яка була відома і/або невідома письменнику тощо. Було б невірно виділяти своєрідність художнього дискурсу ґрунтуючись виключно на лінгвістичних характеристиках. Як частина спільного поняття він має подібні риси з іншими видами дискурсу, що виділяються дослідниками, але при цьому відрізняється від них своєю метою. Особливістю даної мети є те, що письменник за допомогою свого твору намагається здійснити вплив на реципієнта (у разі художнього дискурсу – на читача), який володіє своїм унікальним «духовним простором», тобто сформованою системою цінностей, поглядів, мотиваційноособистісною сферою. За допомогою художнього твору автор намагається внести будь-які зміни в духовний простір читача. Цей вплив не прямий, його опосередковано написаним текстом. Тому в даному випадку автор практично не бере участі в заключному етапі комунікації. Тут і об'єктом і суб'єктом стає читач.

Крім того, тут також присутній аспект комунікативності, який через специфіку художнього дискурсу виділяється навіть більш явно, ніж в інших видах дискурсу. Тут чітко простежується процес комунікації між автором і його читачем. Художній

текст – це завжди відображення світогляду письменника, його системи цінностей і мотивів. При читанні реципієнт пропускає все через свій світогляд, цінності та установки. Тобто має місце справжнісінький акт комунікації. Автор є центром твору, він наповнює його змістом. Але відомості про автора ми отримуємо опосередковано, через наше сприйняття його слів, символів, натяків. Тому дана комунікація достатньо специфічна.

Завдяки великій жанровій різноманітності інтерес представляє мова художнього дискурсу. Часто автор зачіпає повсякденні життєві проблеми, що обумовлює широке використання розмовної лексики, шаблони мовлення людей різних соціальних верств. Це робить мову зрозумілою і звичною. Крім того, автор апелює до почуттів читача. Тому художній дискурс рясніє емоційно-пофарбованою лексикою.

Інша особливість художнього дискурсу впливає з особливостей художнього твору, який не тільки залишає читачеві широкий простір для власних роздумів, але і часто несе в собі філософський і психологічний посыл. Під впливом автора, реципієнт починає процес рефлексії, самоаналізу і внутрішніх змін. При цьому точка зору письменника рідко коли виражається прямо, зазвичай вона опосередкована і неочевидна. З цього впливає ще одна важлива особливість художнього дискурсу – його багатоплановість і багатозначність. Це означає, що вплив на читача проводиться не тільки прямим способом: через висловлені ідеї та переконання, але і за допомогою вибору певних стилістичних прийомів та образних способів, які викликають у реципієнта певні асоціативні зв'язки і провокують активізацію різного роду емоцій і почуттів. Однак вплив одного і того ж художнього тексту на різних реципієнтів буде неоднаковим, оскільки сприйняття його в першу чергу залежить від рівня розвитку читача, широти його світогляду, словникового запасу. Те, що для однієї людини стане поштовхом до нового витoku пізнання світу і себе, в іншого читача викличе лише подив.

Головною ж специфікою художнього дискурсу є те, що він зображує багато інших видів дискурсу, не розділяючись на них. Тобто зображений письменником політичний дискурс все одно стає художнім, оскільки не належить до реальної дійсності, а є витокom уяви автора.

Однак художній дискурс не зводиться до простої взаємодії автора і читача. У деякому плані він несе у собі культурний проміжок на певній стадії розвитку суспільного життя. Сучасне для автора культурне життя ламається через його сприйняття і передається читачеві в рамках вигаданого світу, штучно створеної реальності. Таким чином, знання автора перетворюються на концепти, які потім можна використовувати для набагато ширшого аналізу.

Не варто, однак, забувати, що в разі художнього дискурсу ми маємо справу з індивідуальним сприйняттям автора, тому всі виражені у художньому тексті ідеї та знання мають умовний індивідуалізований характер.

Таким чином ми можемо простежити, що художній дискурс представляє унікальне явище і значуще відрізняється від інших видів дискурсу.

Висновки. Вивчення типологічної різноманітності дискурсивного простору в семіотичному, когнітивному, комунікативному, культурологічному та інших напрямках є однією з актуальних проблем сучасного літературознавства, що виходить на міждисциплінарний рівень дослідження. При цьому спостері-

гається дwoяке ставлення до проблеми універсального/специфічного. З одного боку, в плані загального, міждисциплінарний підхід дозволяє розширити можливість вибору ознак дискурсоутворення, сприяючи, тим самим, визначенню статусу того чи іншого типу дискурсу; з іншого боку, в плані специфічного, виявлення і проєкція диференційних ознак щодо дискурсу ускладнює відмежування характерних саме для цього типу дискурсу ознак з метою опису формування дискурсу.

Література:

1. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: Гнозис, 2003. 375 с.
2. Дымарский М. Проблемы текстообразования и художественный текст. СПб: Изд-во С.-Петерб. ун-та. 1999. 284 с.
3. Богуславская В. Моделирование текста: лингвокультурная концепция. Ростов на Дону. 2003. 272 с.
4. Валгина Н. Теория текста: Учебное пособие. Москва. Логос. 2003. 280 с.
5. Арутюнова Н. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 136–137.
6. Степанов Ю. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принципы Причинности. Москва: Язык и наука конца XX века, 1995. С. 35–73.
7. Chafe W. Beyond Beads on String and Branches in a Tree. Stanford: Conceptual Structure, Discourse and Language, 1996. P. 49–66.
8. Дымарский М. Проблемы текстообразования и художественный текст. Москва: Эдиториал УРСС, 2006. 328 с.
9. Манаенко Г. Когнитивные основания информационно-дискурсивного подхода к анализу языковых выражений и текста. Ставрополь: Язык. Текст. Дискурс: межвузовский научный альманах, 2005. С. 22–32.
10. Серю П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс). Екатеринбург: Деловая книга, 2001. С. 549–562.
11. Русакова О. Основные теоретико-методологические подходы к интерпретации дискурса. Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН. 2007. Вып. 7. С. 5–34.

Khachaturian K. Literary narrative: text and discourse Summary. Today, there is no clear distinction between the content of the terms "discourse" and "text," although

the general trend in their use is traced: for the study of discourse, the situations in which speech activity takes place, its social specificity, the conditioning of its content and structure by social and communicative factors, as well as the effectiveness of its influence on the addressee. For the study of the text, its internal structure, the means of its formation, the factors that ensure the cohesion of the text are more important.

Undoubtedly, text is the basis of any discourse, but the concept of "discourse" turns out to be clearly wider than the concept of text. As for the effectiveness of language influence, it is possible to talk only about the effectiveness of a text that has a specific pragmatic goal – it is hardly possible to talk about the effectiveness of discourse, since it is fundamentally infinite, representing a collection of texts of a certain type.

The article analyzes the genesis of the concept of "discourse" and its modern definitions in various humanities, the peculiarities and structure of artistic discourse, discursive practices in modern text. Analysis of scientific literature on the problem of research allows us to conclude that discourse is a phenomenon of communication, because it allows us to reflect the essence of the process of communication in dynamics, in development; namely, discursive practices, which in the communication process relate to different aggregates of the spheres of human cognition, will make it possible to comprehend the process of communication as a social experience that we can observe in an artistic work.

The discourse of the work of art differs significantly from other types of discourse – it implies the special nature of the relationship and interaction between the writer and the reader, the involvement of cultural, aesthetic and personal knowledge about the world and the reflection of a special attitude to reality. Largely due to genre, thematic and ideological diversity, the artistic text has a discursive variety. It is in connection with these distinctive features that the study of the discourse of the work of art is of particular research interest.

Key words: discourse, fiction.